

ЗМІСТ

У Місті Шахів.	4
Будова шахівниці	9
Шахові війська.	11
Король	14
Тура	17
Слон	19
Ферзь	22
Кінь.	24
Пішак.	27
Взяття на проході	30
Заміна пішака	33
Вартість фігур	36
Шах.	38
Шах і мат.	40
Рокіровка	42
Мат за допомогою двох тур	45
Мат турою.	48
Мат ферзем.	51
Нічия в партії.	54
Пат	57
Вилка	59
Зв'язування	62
Шахова нотація	65
Дебюти.	69
Відкриті дебюти	70
Напіввідкриті дебюти	72
Закриті дебюти	73
Дитячий мат.	75
Шахова партія	80
Шахові партії минулого	90
Словничок шахових термінів	95

У МІСТІ ШАХІВ

Давним-давно у славетному Місті Шахів жив доблесний і мудрий король. За пишну сиву бороду, його прозвали Сивобородим. Дружину короля, Сивоволосу, шанували за красу й добре серце. Королева допомагала всім, хто цього потребував, й навіть найубогіший пастух із далеких пасовищ чи найбільшій швець з маленького села міг розраховувати на її співчуття й підтримку.

Мудрий король та добра королева мали двох дітей — принців-близнюків, яких звали Білий і Чорний. Обидва успадкували від батьків найкращі риси: мудрість і шляхетність від батька й поштивість і співчуття до людських незгод від матері. Життя в Місті Шахів спливало спокійно, заможно й ліниво. Король справедливо розв'язував будь-які суперечки, завдяки чому здобув любов і визнання народу, а королева дбайливо ставилася не лише до родини, а й до підданих.

КЛОПІТ ПРАВИТЕЛЯ

Минали роки. Сини виросли, стали красивими розумними юнаками й одружилися з гарними заможними принцесами. Тим часом Сивобородий чимдалі старився. Він відчував, що сили полишають його. Довгі кінні прогулянки для нього були вже заважкі, під

час пишних бенкетів король часто позіхав, а іноді вранці навіть не мав сили встати з ліжка, щоб прийняти послів із далеких країн.

Придворний лікар позирав на правителя з тривогою. Адже він добре знав: щоб прожити якомога довше, король має більше відпочивати. Добра королева Сивоволоса також зауважила, що її коханому бракує сил керувати державою. Врешті-решт після довгих міркувань вона запросила чоловіка на прогулянку до прекрасного замкового саду. Там королева почала намовляти чоловіка передати корону одному із синів. Сивобородому важко було змиритися з думкою, що він уже не в змозі керувати державою, яку сам заснував і розбудував. Однак мудрий король мусив визнати, що королева має рацію: чи не краще обрати наступника нині, коли він сам іще може прислужитися слушною порадою?

СКЛАДНЕ РІШЕННЯ

Якому ж із синів передати корону? Зазвичай у монарших родах владу успадковує найстарший син, але Білий і Чорний були близнюки. Вони народилися того самого дня, о тій самій годині, й зараз уже ніхто не міг сказати, який з них з'явився на світ першим.

Тож король і королева вирішили зважити чесноти кожного із синів.

Білий ніколи не шкодував часу на навчання: багато годин проводив за читанням книжок, тож кожна висловлена ним думка була виважена. Також він умів швидко опановувати себе й прискіпливо ставився до дрібниць.

Чорний мав нестримний темперамент. Часто бачили, як він мчав на коні навколишніми лісами, легко перестрибуючи повалені дерева, або вправлявся у фехтуванні на замковому подвір'ї. Однак не можна було сказати, що йому бракує розуму — він був однаково розумний і благородний, як і його брат.

Як же вчинити? Король із королевою порадилися з наймудрішими придворними, але й ті не могли віддати перевагу жодному з принців: обох вони любили й поважали. Запросили навіть астролога, щоб той визначив за зірками, хто з принців буде кращим правителем. Усе марно. Обидва були однаково обдаровані й спроможні керувати державою.

ВДАЛЕ РОЗВ'ЯЗАННЯ

Через хвилювання король не міг ані їсти, ані спати: увесь час розмірковував, як визначити спадкоємця. І врешті після однієї безсонної ночі знайшов рішення.

— Поєдинок, ось що ми влаштуємо! — закричав він, розбудивши дружину.

Спросоння королева приголомшено закліпала очима, розмірковуючи над словами чоловіка, а коли нарешті зрозуміла, то зблідла від жаху. Невже її сини повинні битися один з одним на смерть?! Ніколи! Вона на це не пристане! Королева збентежено поглянула на чоловіка. Неможливо, щоб такий мудрий і справедливий правитель замислив наразити на небезпеку власних дітей.

Сивобородий одразу помітив тривогу і зніяковіння дружини, тож швидко пояснив:

— Не журися, моя люба. Я не хочу, щоб з нашими синами сталося щось погане: вони не битимуться на мечях. Ми влаштуємо особливий поєдинок, схожий на той, що відбувся колись за Місто Шахів. Пам'ятаєш?

І вони стали згадувати давно минулі події.

СПОГАДИ ПРО МИНУЛЕ

Землі нинішнього Міста Шахів колись були вкриті густими лісами, подекуди помережаними блакитними нитками струмків і потічків. У лісах було повно звірини, а води озер і річок сріблилися від луски численної риби, що водилася в них. На уквітчаних луках весело дзижчали бджоли, збираючи нектар, з якого робили смачний мед. Ці землі були такі родючі й мальовничі, що молодий король Сивобородий забажав осісти саме тут. На жаль, зі схожим наміром прибув сюди здалеку й король Чорнобородий.

Однак суперники були проти насильства, тож вирішили помірятися силами в безкровному поєдинку. Той, хто виграє, стане володарем цих земель, другий же мав відступити. Готувалися до бою ретельно, а сам він тривав за усталеними багатомілітирними шаховими правилами. Вони були записані радниками Сивобородого й Чорнобородого. Суперники змагалися на спеціально побудованій платформі, званій шахівницею, що складалася з 64 квадратних полів, білих і чорних.

Згодом ця битва згадуватиметься у королівських літописах як Шахова партія, а про її результат легко здогадатися. Переміг Сивобородий. Король-переможець збудував замок у обраному місці й назвав його Містом Шахів на згадку про той славетний бій.

Сивоволоса зітхнула з полегшенням: так, шахова партія — це ідеальне рішення! Нехай переможе той син, який виявиться відважнішим і мудрішим, той, хто буде успішнішим у ролі правителя.

— Вчергове, мій любий, ти довів свою мудрість, — промовила жінка, поглянувши із захопленням на чоловіка, однак уже за мить зажурилася: — Але звідки ми візьмемо шахівницю? Та давно вже спорохніла, й ти наказав її розібрати.

— Ну то що ж, треба знайти архітектора, який зможе її відтворити!

ПРИГОТУВАННЯ

Приготування до поєдинку розпочали з побудови шахівниці. На щастя, іще живий був той самий архітектор, який створив першу конструкцію, тож йому знову доручили цю почесну місію.

Друге важливе завдання дістав вірний королівський літописець — він мав відшукати рукопис, складений перед шаховою партією радниками королів-суперників. Старий учений, змучений описом чергових візитів можновладців, радо присвятив себе пошукам. Це було нелегко, адже протягом багатьох років король зібрав у бібліотеці безліч документів, книжок, мап і атласів. Поміж них було багато книжок про шахи, що ускладнювало пошуки рукопису.

Потім король покликав до себе синів. Принци Білий і Чорний прийшли у тронний зал вбрані у святкові шати, як звелів їм батько. Прибули також королева Сивоволоса, обидві принцеси, усі придворні й найповажніші мешканці Міста Шахів.

Сивобородий виголосив урочисту промову:

— Любі мої, я запросив вас сюди, щоб повідомити, що невдовзі передам владу одному з моїх синів. Це буде той, хто переможе в чесній боротьбі. Разом із королевою ми вирішили, що протистояння відбудеться на шахівниці на подобу битви, яка колись точилася між мною й королем Чорнобородим. Кожного з моїх синів я навчу правил, кожен очолить таку саму армію. А щоб солдати слухалися їхніх наказів, я надам принцям королівські титули.

Тут монарх зробив паузу й обвів поглядом зал. Піддані дивилися на нього з недовірою, було чути стиснений гомін. За хвилину король звернувся до синів:

— Білий і Чорний принци, вийдіть, будь ласка, і станьте на коліна. Ви будете командувачами своїх військ. Тож маєте виявити мудрість і продемонструвати під час бою всі свої найкращі якості. Я призначаю вас Білим і Чорним королями.

— Дякуємо, батьку. Ми не зрадімо тебе і зробимо все, щоб чесно перемогти у бою. Нехай переможе найкращий з нас, а Місто Шахів дістане гідного правителя! — відповіли хором брати.

— Мене тішать ваші слова, любі сини. Отже, невдовзі ми розпочнемо готуватися. Про початок шахової партії я повідомлю, коли вирішу, що ви до неї готові.

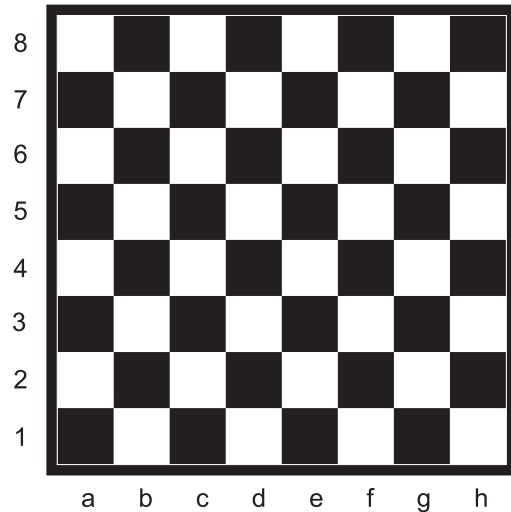
БУДОВА ШАХІВНИЦІ

Незабаром до замку прибув архітектор. Незважаючи на похилий вік він мав міцне здоров'я й гарну пам'ять, тож досконало, в усіх подробицях пам'ятав будову шахівниці й пообіцяв, що правильно її відтворить. Під наглядом архітектора до роботи стали найкращі будівельники й теслі Міста Шахів. За старанно виконане завдання правитель призначив нагороду, але також попередив, що за нехтування обов'язками або значне запізнення суворо покарає.

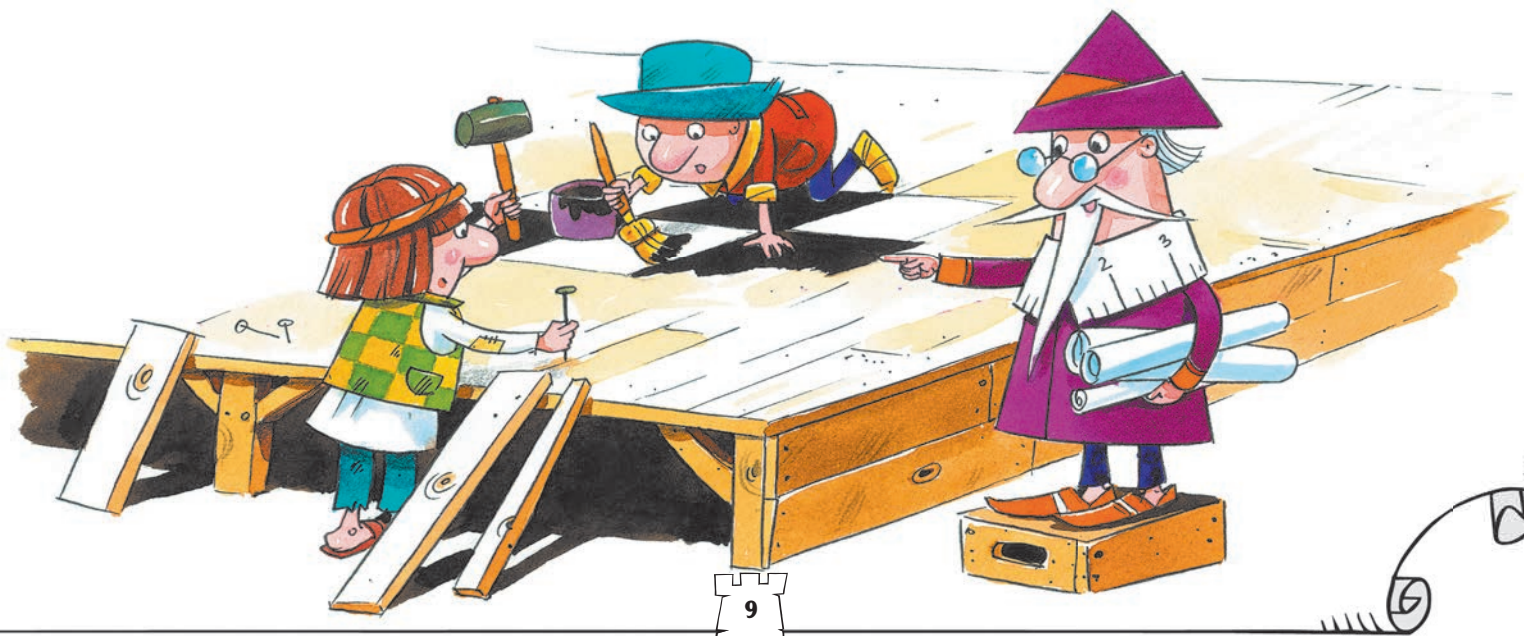
Невдовзі на луці під муром замку постала велика платформа, зроблена з найкращої деревини. Її було поділено на 64 квадрати, так звані **поля**, пофарбовані білою й чорною фарбою. Для зручнішої орієнтації клітинки, розміщені вертикально, було позначено літерами від *a* до *h*, а клітинки, розміщені горизонтально, — цифрами від 1 до 8. Вертикальні лінії названо **стовпчиками**, а горизонтальні — **рядками**. На завершення шахівницю було оздоблено золотим орнаментом.

Діаграма 1

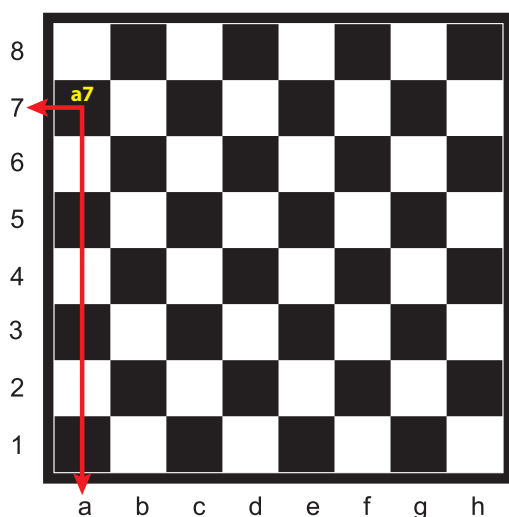
Король не приховував задоволення. Як і обіцяв, він щедро нагородив архітектора і його помічників, а коли ті поїхали, надвечір разом з дружиною пішов

Діаграма 1: Шахівниця

Шахівниця складається з 64 клітинок (полів) — білих і чорних. Поля, розміщені вертикально, позначені літерами від *a* до *h*, а розміщені горизонтально — цифрами від 1 до 8.

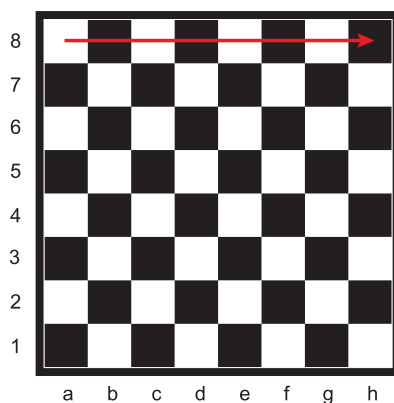
Діаграма 2: Поле *a7*

подивитися на нову шахівницю. Вона була велика й красива, а її оздоблення блищало у світлі призахідного сонця, наче діаманти.

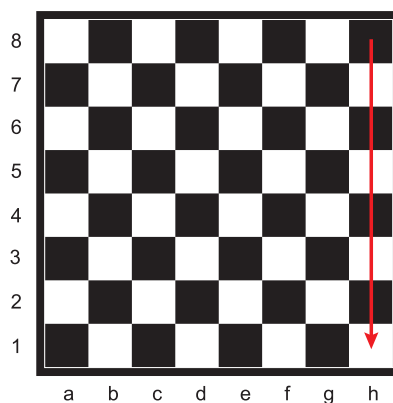
Король і королева поважно походжали шахівницею, захоплено роздивляючись навкруги, і навіть не помітили, як запали сутінки. Аж ось Сивоволоса віддалилася від чоловіка так, що в півтемряві він не міг її побачити. Тому Сивобородий голосно попросив, щоб вона сказала, на якому полі перебуває. У відповідь почув, що королева на чорному полі у стовпчику *a*. Однак у стовпчику *a* було аж чотири чорні поля, тож на якому з них стояла королева, було незрозуміло. Тоді Сивоволоса додала, що зупинилася в рядку 7. Король мерщій вирушив на поле *a7*. Побачивши чоловіка, Сивоволоса сказала:

— Ох, мій любий, нарешті я розумію, для чого шахівниця розмічається літерами й цифрами. Завдяки ним можна легко визначити, де перебувають учасники шахової партії. **Діаграма 2**

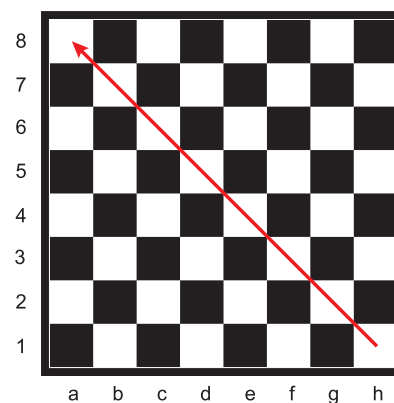
Подружжя ще довго гуляло шахівницею. Нижче позначено кілька маршрутів, якими вони ходили. **Діаграми 3–5**

Діаграма 3: Прямий маршрут уздовж рядка 8

Діаграма 4: Прямий маршрут уздовж стовпчика *h*

Діаграма 5: Навскісний маршрут від стовпчика *h* до рядка 8

ШАХОВІ ВІЙСЬКА

Наступного ранку Сивобородий показав шахівницю синам. Коли він пояснив, як на ній позначено стовпчики й рядки і як визначати поля, Чорний сказав:

— Батьку, ти вже показав нам поле битви, тож нам не залишається нічого, крім як зі зброєю в руках стати до бою.

Король підвів руку, намагаючись стримати запал сина.

— Але ви не битиметеся сам на сам. Як я вже сказав, кожному з вас я дам військо.

Він поплескав у долоні, і враз де й узялися два загони лицарів: у білих і чорних обладунках.

— Ось ваші армії, сини мої. Лицарі в чорних обладунках належать Чорному Королю, а в білих — Білому. Любі мої, вас вчили найкращі учителі у королівстві і ви знаєте багато, однак запам'ятайте, під час шахової партії найважливішим принципом є такий: кожен солдат має знати своє місце на шахівниці й битися згідно з правилами.

Принци уважно слухали мудрого батька.

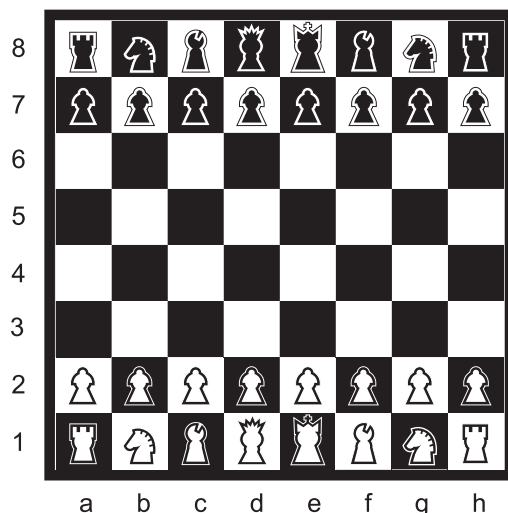

До шахових фігур
належать коні, слони,
тури, а також королеви
й королі. Крім них,
на шахівниці є також
пішаки.

— Вишикуйте свої армії з обох боків шахівниці так, щоб військо Білого Короля перебувало біля цифр 1 і 2, а військо Чорного — біля цифр 7 і 8. Військо Білого посяде рядки 1 і 2, натомість військо Чорного — рядки 7 і 8. Накажіть, щоб із ваших військ виступили по дві тури, і відрядіть одну з них до одного кута шахівниці, а іншу — до другого. Уявіть, що територія між цими двома турами визначає умовний простір, яким ви володієте. Потім розставте по два коні. Одного — на поле біля однієї тури, іншого — на поле біля другої. Тепер погляньте на воїнів, які ще не розставлені на шахівниці. Знайдіть з-поміж них дві однакові фігури — це слони. Поставте їх біля коней — по одному слону біля кожного коня.

Подивіться, чи обидва боки шахівниці мають такий самий вигляд? Чи на обох краях правильно розставлені тури, коні й слони? Якщо так, то настав час для найважливіших шахових фігур. На шахівниці між фігурами залишилося по два вільних місця — це два трони. Один призначений для короля, а другий — для його дружини, королеви. Однак як розпізнати, який трон кому належить? Це легко. Погляньте на королев. Вони недарма вбралися в шати кольору ваших військ. Отже, Біла Королева, вбрана в білі шати, мусить посісти місце на білому полі, натомість Чорна Королева, вбрана в чорну сукню, посяде місце на чорному полі. Вам, сини мої, не залишається нічого, як сісти біля своїх дружин: Білий Король — на чорному полі, а Чорний — на білому. Тепер погляньте на фігури, що залишилися поза шахівницею, — це звичайні солдати. Вони мають охороняти фігури з крайніх рядків, тому перед кожною з них поставте одного солдата — пішака. **Діаграма 6**

Діаграма 6: Початкові позиції фігур

Коли обидві армії посіли свої місця на шахівниці, Сивобородий додав:

— Як ви напевно вже помітили, розповідаючи про шахові війська, я вжив слова «фігура» й «пішак». Я буду часто їх застосовувати, тому відразу поясню, що в шаховій партії **фігурами** ми називаємо **коней, слонів, тури**, а також **королеву й короля. Пішаки** — це звичайні солдати. Їх вісім — стільки, скільки й фігур. Іноді ми називаємо фігури й пішаків шахами. — Король зупинився, замислився на мить, а тоді додав: — А тепер, любі мої сини, залишаю вас сам на сам з вашими арміями. Потренуйтеся в розставленні військ на шахівниці. Завтра я познайомлю вас із правилами шахової гри.

Сказавши це, Сивобородий пішов до замку.

